

ἐμπειρίας καὶ τοῦ νοῦ. Πλὴν ὁμως δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ τὰ πράγματα, ἀλλὰ μόνον τὰ φαινόμενα αὐτῶν. Αἰτία τούτου εἶναι τὸ ὑποκειμενικὸν στοιχεῖον, αἱ μορφαὶ τῆς ἐποπτείας – τόπος καὶ χρόνος – καὶ οἱ τύποι τῆς νοήσεως – αἱ δώδεκα κατηγορίαι – πάντα ταῦτα ἀποτελοῦσι τὸν λογικὸν παράγοντα, ὅστις καὶ ὑπάρχει ἐκ τῶν προτέρων (a priori). Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ προερχόμενον ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἀντικείμενον ἀπαραιτήτως θὰ πρέπη νὰ διέλθῃ διὰ τῶν ὑποκειμενικῶν τύπων τῆς νοήσεως, ἥτοι τῶν 12 κατηγοριῶν, ἡ ἡμετέρα ὑποκειμενικὴ ἀνάμειξις θὰ ἀλλοιωθῇ τοῦτο, ὡς ἀκριβῶς συμβαίνει μὲ ἀντανάκλασιν σώματός τινος, τὸ ὁποῖον διαθλάται διαφόρως ἐπὶ ὑαλίνης ἐπιφανείας καὶ δὲν παρίσταται πλέον τὸ πρᾶγμα αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ τὸ εἰκόνιον τούτου. Ἐκ τούτων συνάγεται, ὅτι ὁ Kant ἀποδέχεται τὴν γνώμην καθ' ἣν ὑπάρχουσι πράγματα, ἅτινα προκαλοῦσι ἐρεθισμοὺς ἐπὶ τῶν ἡμετέρων αἰσθήσεων (δηλαδὴ τὴν ἐμπειρίαν), ἀργότερον δὲ ἐπηρεαζομένου καὶ τοῦ λογικοῦ παράγοντος, ἥτοι τῶν μορφῶν τῆς ἐποπτείας καὶ τῶν τύπων τῆς νοήσεως ἐπέρχεται ἡ γνῶσις, ἥτις δὲν εἶναι ἡ τοῦ πράγματος αὐτοῦ καθ' ἑαυτό, ἀλλ' ἐκείνου, ὅπερ φαίνεται εἰς ἡμᾶς. Οὐχὶ λοιπὸν ὡς τοῦτο ἔχει, ἀλλὰ τὸ φαινόμενον αὐτοῦ. Τὸ πῶς τὸ πρᾶγμα τοῦτο ἔχει ἀνεξαρτήτως τῶν μορφῶν τῆς ἐποπτείας καὶ τῶν τύπων τῆς νοήσεως δὲν δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ γινώσκῃ. Διὰ τούτων ἀναδείκνυται ὁ Kant ὁ ἰδρυτὴς τῆς φαινομενοκρατίας. Εἰσάγει δηλαδὴ τὸν λογικὸν παράγοντα ἥτοι τὸν πρὸ πάσης ἐμπειρίας (μορφαὶ ἐποπτείας + τύποι νοήσεως), τὸν προεμπειρικὸν (transcendental), ὅστις δέον νὰ συνεργασθῇ μετὰ τοῦ ἐμπειρικοῦ παράγοντος. Διὰ τοῦτο ἡ γνῶσις αὐτοῦ καλεῖται προεμπειρικὴ (transcendentales Erkenntnis) καὶ ἡ μέθοδος αὐτοῦ, ἣν χρησιμοποιεῖ, προεμπειρικὴ (transzendente Methode) τὸ σύστημα αὐτοῦ ἐν ταῖς ἱστορίαις τῆς φιλοσοφίας ὀνομάζεται προεμπειρικὴ ἰδεοκρατία (transzendentaler Idealismus). Ὁ Kant οἰκοδομῶν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ γνωσιολογικὸν σύστημα ἐν τῇ *Κριτικῇ τοῦ Καθαροῦ Λόγου* (Kritik der reinen Vernunft) καταργεῖ τὴν δογματικὴν μεταφυσικὴν, ἥτις ἠδράζετο ἐπὶ τοῦ ἀπολύτου ὀρθολογισμοῦ καὶ ἐπειρᾶτο νὰ ἐρευνήσῃ ἀληθείας, αἵτινες δὲν ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας, ἐθεμελίου δὲ γνώσεις πέραν αὐτῆς, ἥτοι γνώσεις, ὑπερβατικὰς (transzendent). Ἀντιθέτως οὗτος ἀδυνατεῖ νὰ θεμελιώσῃ γνώσεις ἀσφαλεῖς, κειμένας πέραν πάσης ἐμπειρίας, διὸ ὅταν ἐλλείπῃ τὸ ἐμπειρικὸν στοιχεῖον, ἡ γνῶσις καθίσταται ἀδύνατος.

Ἄλλ' ὑπάρχουσι πράγματά τινα, ἅτινα εἶναι πέραν πάσης ἐμπειρίας, ὡς ἡ οὐσία τῶν ὄντων, ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ, ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς ὡς καὶ ἡ ἀθανασία καὶ ἡ ἐλευθερία αὐτῆς. Διὰ τὰς ἀνωτέρω ἐννοίας τὰς κειμένας ἐκτὸς πάσης ἐμπειρίας δὲν δύναται νὰ ἰσχύσωσιν αἱ μορφαὶ τῆς ἐποπτείας, ὡς καὶ οἱ τύποι τῆς νοήσεως καὶ μάλιστα, ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὅταν τὸ ἐν τῶν στοιχείων ἐλλείπῃ τὸ ἕτερον ἀδρανεῖ. Ἐπομένως τοιαύτη ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἀσχολεῖται μὲ τοιαῦτα θέματα καὶ μάλιστα μὲ τὰς ἀσφαλεῖς γνώσεις εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ.

Ὅτι ὑπάρχει τάσις τοῦ νοῦ πρὸς ἐξέτασιν τοιούτων ζητημάτων εἶναι ἀληθές καὶ διὰ τοῦτο τὴν ἀδυναμίαν τοῦ θεωρητικοῦ νοῦ πρὸς ἐξέτασιν τῶν ἀνωτέρω μεταφυσικῶν θεμάτων τὴν ἀντικατέστησεν ὁ ἄνθρωπος διὰ τοῦ πρακτικοῦ νοῦ. Αἱ τρεῖς ἰδέαι τοῦ νοῦ ἥτοι αἱ ἔννοιαι Θεός, ψυχὴ, καὶ ἐλευθερία εἶναι κατὰ τὸν Kant αἰτήματα, δηλαδὴ προτάσεις ἀναπόδεικτοι ἀλλ' ἀναγκαῖαι πρὸς κατανόησιν τῶν γεγονότων· αἱ ἀνωτέρω προτάσεις οὔσαι ἐκτὸς πραγματικότητος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδειχθῶσιν, ἀλλ' ἡ ἠθικὴ ἀπαιτεῖ πίστιν εἰς αὐτάς.

Ἴδου πῶς δέχεται ὁ Kant τὰ ἀνωτέρω αἰτήματα: (Ταῦτα τὰ αἰτήματα εἶναι: τῆς ἀθανασίας, τῆς ἐλευθερίας, ἐν τῇ θετικῇ αὐτῆς ἐννοίᾳ (ὡς αἰτιότης ἐνὸς ὄντος κατὰ τὸ μέρος, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὸν νοητὸν κόσμον). Καὶ τῆς ὑπάρξεως Θεοῦ.

Τὸ πρῶτον προέρχεται ἐκ τῆς ἀναγκαίας πρακτικῆς προϋποθέσεως μιᾶς διαρκείας ἀντιστοίχου πρὸς τὴν ὁλοκληρωτικὴν πλήρωσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Τὸ δεύτερον ἐκ τῆς

αναγκαίας υποθέσεως της ανεξαρτησίας εκ του αισθητού κόσμου και της εξουσίας του καθορισμού της βουλήσεως ήμων κατά τον νόμον ενός νοητού κόσμου, ένθα ή πραγματοποίησίς του είναι απαραίτητος διά την επίτευξιν του ανωτάτου αγαθοῦ, μέσω της υποθέσεως του ανεξαρτήτου ανωτάτου αγαθοῦ, δηλαδή της υπάρξεως του Θεοῦ). Ἐπὶ τῶν ἀναφερομένων τριῶν αἰτημάτων ὁ Jacobi δὲν θά συμφωνήσῃ μετὰ τοῦ Kant θά δεχθῇ βεβαίως καὶ αὐτός, ὅτι ὁ νοῦς δὲν δύναται νὰ γνωρίσῃ τὸ υπεραισθητόν, τὸ πέραν τῆς ἐμπειρίας κείμενον καὶ ὅτι πᾶσα γνῶσις ἀπορρέουσα ἐκ τούτων ἀποβαίνει ἀνεπαρκής. Ἡ πίστις, ἡ ἄμεσος αὕτη γνῶσις ἥτις πηγάζει κατ' εὐθείαν ἐκ τῆς ὑψηλῆς ἀληθείας καὶ ἠνωμένη μετὰ τοῦ ὑποκειμένου δὲν ἔχει ἀνάγκην ἀποδεικτικῶν λόγων. Καὶ ὁ Kant βεβαίως υἱοθετεῖ τὴν πίστιν καὶ τὴν ὁποῖαν μάλιστα ὑποῖ ὑπὲρ τὸν λόγον, ἀποδίδει δὲ εἰς αὐτὴν πρακτικὴν σημασίαν. Ἐκεῖ, ένθα κρίσις κινδυνεύει νὰ περιπλακῇ εἰς φυσικοὺς παραλογισμούς, ὡς ἐν τοῖς πρόσθεν εἶπομεν, ἐμφανίζεται ἡ πίστις.

Ἐν τοῖς ἐξῆς θά ἴδωμεν τίνα θέσιν ἔσχεν ἡ πίστις ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Jacobi² καὶ πῶς αὕτη κατόρθωσε νὰ ἀποβῇ ἡ θεωρητικὴ γνῶσις καὶ ὁ πρακτικὸς λόγος τοῦ Kant δηλ. τὰ αἰτήματα, ὡς εἶχον ταῦτα πρότερον, δὲν θά μείνωσι ἀπλαῖ προτάσεις ἄνευ ἀποδείξεων, ἀλλὰ τουναντίον διὰ τῆς ἀμέσου θεωρίας τοῦ νοῦ θά καταστῶσι γνώσεις ἀσφαλεῖς, ὁ δὲ «πρακτικὸς λόγος» τοῦ Kant παρὰ τῷ Jacobi θά γίνῃ «λόγος θεωρητικός».

Ὁ Jacobi ἀναγνοῖς τὰ ἔργα τοῦ Lessing (1729-1781) ἐσχημάτισε τὴν πεποίθησιν, ὅτι οὗτος ἦτο ὁπαδὸς τοῦ Spinoza (1632-1677) καὶ ἔσπευσεν ἀμέσως νὰ ἀνακοινώσῃ τοῦτο εἰς τὸν Mendelsohn (1729-1786)· ὁ τελευταῖος οὗτος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποδεχθῇ τὴν γνώμην τοῦ Jacobi καὶ ἀπήντησεν ἀρνητικῶς, διὸ ἐκεῖνος πάλιν διὰ μακρῶν ἐπιστολῶν ἔδωκε τὰς δεούσας ἐξηγήσεις. Ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας ἐκείνης ἀπετελέσθη τὸ σύγγραμμα τοῦ Jacobi Περί τῆς διδασκαλίας τοῦ Spinoza ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς πρὸς Moses Mendelsohn³. Ἡ συγγραφὴ αὕτη περικλείει τρία θεμελιώδη συμπεράσματα: (α) ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Spinoza ἄγει ἡμᾶς εἰς τὴν τύχην καὶ πρὸς τὴν ἀθεΐαν. (β) πᾶσα φιλοσοφία, ἥτις χρησιμοποιεῖ ἀποδείξεις πρὸς εὗρεσιν τοῦ υπεράτατου ὄντος ὁδηγεῖ πρὸς τὰ ἀνωτέρω. (γ) διὰ νὰ ἀποφύγωμεν λοιπὸν τὸν ἀνωτέρω κίνδυνον ἀπαραιτήτως πρέπει νὰ ἐγκαλείσῃμεν τὴν δι' ἀποδείξεων μέθοδον καὶ νὰ δεχθῶμεν, ὅτι πηγὴ τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως εἶναι ἡ πίστις. Ὁ Jacobi κατηγορεῖ τὸν Spinoza, διότι οὗτος ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι ταυτίζει τὸν Θεὸν μετὰ τῆς φύσεως· διότι ὁ Θεὸς κατ' αὐτὸν εἶναι «*natura naturata*» τέλειον δηλαδή σύστημα πανθεΐσμου (Panthéismus)⁴. Ἀφοῦ λοιπὸν ὁ Θεὸς δὲν εἶναι πρόσωπον, δὲν δύναται νὰ εἶναι καὶ Θεός, ἐξ αὐτῶν διαφαίνεται, ὅτι ὁ Jacobi εἶναι ὁπαδὸς τοῦ «Θεΐσμου»⁵ (Theismus). Ἀκολουθῶς ὁ Jacobi θέτει ἐκποδὼν τὴν ἀποδεικτικὴν μέθοδον, ἐκ

2. Ὑπέρμαχοι τῆς διδασκαλίας τοῦ Jacobi ἦσαν J. G. Herder (1744-1803), J. Wolfgang (1749-1832), H. Hamann (1730-1788), J. Fries (1773-1843), F. Koppen (1775-1858), K.A. Eschenmayer, J. Salat, K. von Weier.

3. *Über die Lehre des Spinoza in Briefen an Moses Mendelsohn* (1785).

4. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν ταύτην Θεὸς καὶ κόσμος εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ἐν τοῖς φιλοσοφικοῖς συστήμασι παρατηρεῖται διαφορὰ ἀντιλήψεως ὡς πρὸς τὴν ἑνωσιν Θεοῦ καὶ κόσμου καὶ ἐκ ταύτης τὰ διάφορα εἶδη πανθεΐσμου, ὡς ὁ ἐνίζων τοῦ Σπινόζα, ὁ φυσιοκρατικὸς ἢ ὑλικὸς τοῦ Haeckel (1834-1919), ὁ πνευματικὸς τοῦ Ἐγγέλου (1770-1831) καὶ ὁ βουλητικὸς τοῦ Schopenhauer (1788-1760) (περὶ τοῦ πανθεΐσμου ἴδε R. EUCKEN, *Geistige Strömungen der Gegenwart*, 1909⁴ καὶ H. SCHOLZ, *Über d. Pantheismus*, 1910 ἐν Preuss., Jahrb.).

5. Θεΐσμός (Theismus) καλεῖται δυῖζον σύστημα, τὸ ὁποῖον πρεσβεύει ὅτι ὁ Θεὸς καὶ κόσμος διαφέρουσιν ἀλλήλων. Διδάσκει ἐπίσης, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι προσωπικὸς, κυβερνᾷ καὶ φροντίζει περὶ τῶν δημιουργημάτων αὐτοῦ· οὗτος ὁ κόσμος ἐπλάσθη ἐκ τοῦ μηδενὸς καὶ δύναται ποτε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς αὐτόν, διότι δὲν ἔχει αἰωνιότητα ὁ Θεός· τέλος μετέχει διαρκῶς διὰ τῶν φροντίδων αὐτοῦ εἰς τὴν

της οποίας έπασχεν ολόκληρος ή τότε φιλοσοφία. Δέν δύναται νά έννοήση ό Jacobi, διατί ό Kant ήρνήθη είς τόν θεωρητικόν νοῦν τήν δύναμιν της αντικειμενικής γνώσεως καί διά τινάς μάλιστα έννοίας έθεσε φραγμόν είς τόν θεωρητικόν λόγον διά περαιτέρω περί αὐτόν έρευναν. 'Αλλά μήπως ό φιλόσοφος οὔτος δέν έδέχθη τās ιδέας αὐτάς έν τῇ πρακτικῇ αὐτοῦ φιλοσοφία; διατί λοιπόν αἱ ιδέαι αὗται, αἵτινες έχουσι κῦρος έν τῷ πρακτικῷ λόγῳ δέν δύνανται νά έχωσι τό αὐτό κῦρος καί έν τῇ θεωρητικῇ αὐτοῦ φιλοσοφία; Διά νά γνωρίση τις έν αντικείμενον, λέγει ό Jacobi, θά πρέπη τοῦτο νά παραχθῇ έξ άλλων συναφῶν έννοιῶν, αἵτινες καί εύρίσκονται ὑπερθεν αὐτοῦ, διότι ήμεῖς έννοοῦμεν εκείνο, όταν τοῦτο έξηγηται έκ τινος άλλου. 'Εάν λοιπόν κατ' αὐτόν τόν τρόπον αποπειραθῇ τις νά έρμηνεύσῃ τήν ὑπαρξιν τοῦ θείου τότε θά πρέπη νά ὑπάρξῃ έννοια, ήτις θά ἦτο ὑπερθεν τοῦ αποδεικτέου καί έπομένως άνωτέρα καί προτέρα αὐτοῦ. "Οπερ βεβαίως άτοπον. 'Αλλά τοιαύτη «κρίσις αὐτή καθ' έαυτή θεωρούμενη θά ἦτο ιδεατός καί άσύνητος. Οὔτος άρνεῖται τήν φύσιν καί έαυτόν ποιεῖ θεόν» (Der Verstand, isoliert, ist materialistisch und unvernünftig; er leugnet den Geist und Gott. Die Vernunft, isoliert, ist idealistisch und unverständlich; sie leugnet die Natur und macht sich selbst zum Gott).

'Ενταῦθα καταδείκνυται ή άδυναμία τοῦ νοῦ, διότι εάν εἶναι ποτέ δυνατόν ό νοῦς, όν πεπερασμένο, νά ζητῇ νά αποδείξῃ άπείρους έννοίας, ως εἶναι ή ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ, έπειδή τότε ή έννοια τοῦ άπείρου, τό απόλυτον έν, θά κατέλθῃ είς τήν σφαίραν τοῦ πεπερασμένου. 'Ο Θεός ὢν οὐσία καί έννοια πραγματική προσέτι δέ καί πρόσωπον, δέν δύναται νά θεωρηθῇ λογική σύνθεσις. Διά τοῦτο ό Jacobi θά ζητήσῃ πρὸς γνώσιν τοῦ ὑπεραισθητοῦ κόσμου οὔχι τόν λόγον, αλλά τήν πίστιν· εἶναι δέ ή πίστις ή άκλόνητος αὐτοῦ πεποίθησις πρὸς εύρεσιν της άληθείας άνευ μεσολαβήσεως τοῦ νοῦ. 'Ενταῦθα ὑπάρχει ταυτότης άντιλήψεων μεταξύ Kant καί Jacobi, ως έν τοῖς πρόσθεν εἵπομεν, διότι όντως αἱ άνωτέρω έννοιαι δέν εἶναι δυνατόν νά γνωσθῶσιν, εἰμή διά της πίστεως, αλλά διά μέν τόν Kant αἱ ὑπεραισθηταί έννοιαι έχουσιν πρακτικήν σημασίαν, διά δέ τόν Jacobi θεωρητικήν. 'Εκεῖ αἱ έννοιαι Θεός, έλευθερία, άθανασία απαιτοῦνται, ένταῦθα γινώσκονται. 'Η διάδοσις τῶν θεωριῶν τοῦ φιλοσόφου έν μέσῃ Γερμανία καί έν έποχῇ μάλιστα, καθ' ήν ό λόγος ένεῖχε τοιαύτην σημασίαν καί απέκτησε πλείστους όσους όπαδούς, προυκάλεσε μέγαν σάλον διό καί ό φιλόσοφος κατηγορηθείς ως έχθρός τό λόγου καί άρνητής πάσης έπιστήμης καί φιλοσοφίας, ήναγκάσθη έν έτει 1787 νά γράψῃ τό έτερον αὐτοῦ έργον, Δαυίδ Hume περί πίστεως ή ιδεαλισμός καί πραγματισμός (*David Hume über den Glauben, oder Idealismus und Realismus*) ως απολογίαν τρόπον τινά. 'Εν τῇ έργασίᾳ ταύτῃ απέδειξεν, ότι δέν εἶναι όπαδός πάσης τυφλῆς πίστεως καί άχαλινώτου φαντασίας. 'Η πίστις κατ' αὐτόν δέν εἶναι παρὰ μιᾶ έσωτερική ανάγκῃ τοῦ ὑποκειμένου πρὸς τό γνωσθησόμενον αντικείμενον τοῦτο δέ έπιτυγχάνεται δι' άμέσου γνώσεως. Αἱ έννοιαι Θεός, έλευθερία, άθανασία, θρησκεία, αἵτινες εἶναι δυνατόν νά έξετασθῶσι καί νά έρευνηθῶσι, διά τόν Kant μένουσι λέξεις κεναί, διό καί δέν ήδυνήθη οὔτος νά δώσῃ οὔδεμίαν περί αὐτῶν έξήγησιν: «Διά τόν Kant τόν συνετόν τοῦτον φιλόσοφον δύναται τις νά εἴπῃ ότι αἱ

λειτουργίαν τοῦ κόσμου, περιβάλλει δέ ιδιαιτέρως δι' άγάπης τόν άνθρωπον. 'Αντιθέτως κατὰ τόν Δυῖσμόν (Deismus) εἶναι ό Θεός ό δημιουργός τοῦ σύμπαντος κόσμου, αλλά δέν μετέχει οὔτος είς τήν κυβέρνησιν αὐτοῦ. 'Ο κόσμος λειτουργεῖ, άφοῦ προηγουμένως ό Δημιουργός ένέβαλεν είς αὐτόν διαφόρους νόμους βάσει λοιπόν τῶν διαφόρων νόμων λειτουργεῖ ό κόσμος, άνευ τινός έπεμβάσεως. 'Ο Kant διακρίνει τόν Θεῖσμόν (Theismus) τοῦ δυῖσμοῦ (Deismus) ως έξῆς: «Der Geist glaubt an einen Gott, der Theist aber am lebendigen Gott» (*Kritik d. rein. Vernunft*, σ. 496), ήτοι ό Δυῖστής πιστεύει είς ένα Θεόν, αλλά ό Θεῖστής είς ένα ζώντα Θεόν.

άνωτέρω έννοιαι ενέχουσι τοσαύτην σημασίαν, ὅσην ἀκριβῶς εἶχον πάντοτε διὰ τὸν *ýgiā* νοῦν τοῦ ἀνθρώπου (Kant, diesem tiefdenkenden, aufrichtigen Philosophen, galten die Worte Gott, Freiheit, Unsterblichkeit, Religion ganz dasselbe, was sie dem bloss gesunden Menschen-verstande. (*Schwegler* ἐνθ' ἄνωτ., σ. 239). Δὲν δύναμαι, λέγει οὗτος, νὰ ἐννοήσω, ἀφοῦ ὑπάρχει ἡ ἄμεσος γνῶσις, ἥτις εἶναι καὶ ἡ πραγματικὴ, διατὶ ὁ ἄνθρωπος νὰ καταφεύγῃ εἰς τὴν ἔμμεσον πρὸς πορισμὸν τῆς ἀληθείας. (*Schwegler*, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 237). Ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀνεφάνη εἰς τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς τάσις τις, ἥτις ἀδιαλείπτως ἐνισχύετο καὶ εἶχεν ὡς τελικὸν σκοπὸν αὐτῆς νὰ ὑπαγάγῃ τὴν ἄμεσον γνῶσιν εἰς τὴν ἔμμεσον, τὴν δύναμιν τοῦ θεωρεῖν, τοῦ δίδοντος τὰς πρῶτας βάσεις πάσης γνώσεως εἰς τὴν δύναμιν τῆς σκέψεως, τὴν ὠρισμένην διὰ τοῦ ἀφηρημένου, ὅπως ὑπαγάγῃ τὸ πρωτότυπον ὑπὸ τὸ ἀντίτυπον, τὸ ὄν εἰς τὸν λόγον, τὸν νοῦν εἰς τὴν κρίσιν καὶ μάλιστα ἐν τῇ τελευταίᾳ, ἵνα ἀφανίσῃ καὶ καταδύσῃ τὸ ὄν. Ἐκτοτε πλέον οὐδὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχῃ ἀξίαν ὡς ἀληθές, πλὴν τοῦ δυναμένου νὰ ἀποδειχθῇ καὶ μάλιστα νὰ ἀποδειχθῇ διττῶς, κατὰ τὴν αἰσθητὴν εἰκόνα αὐτοῦ ἢ κατὰ τὸν λόγον καὶ ἐν τούτῳ μόνον, ἐν τῷ λόγῳ ὑπέθετον ὅτι κεῖται ἡ πραγματικὴ οὐσία τοῦ πράγματος, ἦν ἐνταῦθα, πραγματικῶς καὶ προσεδόκων ν' ἀναγνωρίσωσιν.

Ὁ νοῦς καὶ ἡ ἐξ αὐτοῦ προελθοῦσα κρίσις (ἔμμεσος γνῶσις) ἔχουσι πεπερασμένην ιδιότητα καὶ ὁ ἀποδεικτικὸς λόγος δὲν δύναται νὰ συλάβῃ τὴν οὐσίαν τῆς ἀληθείας, ἀλλ' ἀντιθέτως ὁ νοῦς ἀντὶ τῆς αἰσθητῆς θεωρίας τίθησιν ἐναντι αὐτοῦ τὴν «νοερὰν θεωρίαν» ἀνακαλύπτει δὲ καὶ ἀποφαίνεται ἄνευ λόγων περὶ τῆς ἀληθείας· ὁ λόγος ἀργότερον ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ Jacobi διὰ τοῦ νοῦ καὶ ἦτο ἡ γνῶσις καὶ ἡ ἀποκάλυψις τῆς ἀληθείας· ὁ δὲ νοῦς εἶναι ἡ γνῶσις καὶ ἡ ἀποκάλυψις τοῦ πεπερασμένου (II, 8 καὶ 74). Ἐνταῦθα ὁ Jacobi ἀποδέχεται τὴν θεωρίαν τῆς ἐνοράσεως⁶ (Intuition) καθ' ἣν δι' ἀμέσου ἐποπτείας ἀντικειμένου τινὸς συλλαμβάνει τις τὴν ἀλήθειαν ἄνευ ἀνάγκης τοῦ νοῦ ἢ τῶν αἰσθητηρίων. Αὕτη λοιπὸν ἡ νοητὴ ἐποπτεία (intellectuelle Anschauung) βοηθεῖ ἡμᾶς διὰ τῶν «ὀμμάτων τῆς ψυχῆς» νὰ βλέπωμεν τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων ἄνευ νοητικῆς ἐνεργείας. Τὸ ἀπόλυτον λοιπὸν μόνον ἐν τῇ πίστει ὑπάρχει καὶ ἡ θρησκεία ἐνοικεῖ οὐχὶ ἐν τῷ λόγῳ, ἀλλὰ ἐν τῷ συναισθήματι. «Μὲ τὸν νοῦν ἄθεος, μὲ τὸ συναίσθημα χριστιανός» ἢ ἀκόμη «ἐν τῇ καρδίᾳ μου, ὑπάρχει φῶς, ἀλλ' ἅμα ἐγὼ θελήσω νὰ μεταφέρω τοῦτο εἰς τὴν κρίσιν σβύνει»⁷ (Licht ist in meinem Herzen, aber wenn ich es in den Verstand bringen will, erlischt es). Ὁ λόγος, ὅστις χρησιμοποιεῖ ἀποδεικτικὰ μέσα καὶ συλλογισμοὺς καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ δι' αὐτῶν τὴν ὑπαρξίν τοῦ θείου, ἄγει πρὸς τὴν ἀθεΐαν, διότι «ὁ Θεὸς ὅστις δύναται νὰ γνωσθῇ δι' ἀποδείξεων δὲν θὰ ἦτο καθόλου Θεός»⁸. Ὁ λόγος κατὰ τὸν Jacobi δὲν ἀποδεικνύει, ἀλλὰ θεωρεῖ, δὲν εἶναι οὗτος ἡ ἐνέργεια τοῦ νοῦ, ἀλλὰ θεωρία τοῦ νοῦ· δὲν γεννᾷ οὗτος ιδέας, ὡς ὁ νοῦς τὰς ἐννοίας· ἀλλ' εἶναι ἀπλή θεωρία, ἥτις καὶ προηγείται τῆς σκέψεως τοῦ νοῦ. Ὁ λόγος οὗτος ἐνταῦθα δὲν εἶναι παρὰ ἓν αἶσθημα, ἐν τῷ ὁποίῳ εἶναι συνδεδεμένον τὸ πραγματικὸν μετὰ τοῦ ἰδανικοῦ, τὸ ὑποκείμενον μὲ τὸ ὑπεραισθητικόν. Ὅπως αἱ αἰσθήσεις δὲν εἶναι παρὰ μία ἄμεσος ἐνέργεια, ἥτις δέχεται πᾶν σωματικόν, τοιοῦτοτρόπως καὶ ὁ λόγος εἶναι ἄμεσος δύναμις, ἥτις δίδεται πρὸς γνῶσιν τοῦ ὑπεραισθητοῦ. Αὐτὴν τὴν ἄμεσον γνῶσιν τοῦ Θεοῦ, ὁ Jacobi ὠνόμαζε πίστιν καὶ ἐσωτερικὴν ἀποκάλυψιν⁹ ἢ δὲ ἔμμεσος γνῶσις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἀληθής¹⁰, διότι χρη-

6. Ὅπαδοι τῆς θεωρίας ταύτης ὑπῆρξαν οἱ Πλωτῖνος (204-267), Πλάτων (427-347), Spinoza (1632-1677), Schelling (1775-1854), Fechner (1807-1887), Bergson (1859-1941), ὡς καὶ πάντες οἱ μυστικοπαθεῖς.

7. Jacobi, *Πρὸς Hamann*, I, σ. 367.

8. III, σ. 384.

9. II, σ. 3.

10. Ὁ Jacobi πρεσβεύει, ὅτι ὁ λόγος δύναται νὰ εὕρῃ αἰτίαν πράγματός τινος καὶ νὰ δημιουργήσῃ

σιμοποιεί αποδείξεις, αί δέ αποδείξεις όρους κλπ. 'Απόλυτον όμως παραγόμενον δέ θά ἦτο απόλυτον, ἀλλά πεπερασμένον, ἥτοι ἐξηρητημένον, τὸ απόλυτον δέ εἶναι ἀνεξάρτητον καὶ ἀμιγές παντός, διὸ ἀκριβῶς εἶναι καὶ απόλυτον. 'Η ὑπαρξίς τοῦ θείου εἶναι τόσον βεβαία, ὅσον βεβαία εἶναι καὶ ἡ ἡμετέρα ὑπαρξίς (III, σ. 35), διότι ἡ ἐννοια αὐτὴ τίθεται ἐν τῇ συνειδήσει ἡμῶν καὶ ἐπομένως ὑπάρχει· ἡ θεωρία λοιπὸν τοῦ νοῦ, ἡ ἀμεσος αὕτη γνώσις τοῦ Θεοῦ εἶναι καὶ ἡ βάσις τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ (III, σ. 277). 'Ο Jacobi συνεχίζων τὴν πολεμικὴν τοῦ ἐναντίου τοῦ Kant ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ *David Hume über den Glauben, oder Idealismus und Realismus* (καὶ κυρίως ἐν τῷ Κεφαλαίῳ «Περὶ τοῦ μεταφυσικοῦ ἰδεαλισμοῦ») καὶ *Über das Unternehmen des Kritizismus, die Vernunft zum Verstande zu bringen* εὕρισκει ὅτι οὗτος υἰοθετεῖ τὴν ὑπαρξίν τῶν πραγμάτων αὐτῶν καθ' ἑαυτά, δέχεται δηλαδή τὴν ἀδυναμίαν τοῦ νοῦ διὰ τὴν οὐσίαν τῆς ἀληθείας, διότι τὰ φαινόμενα ὑποκρύπτουσι τὴν ἀλήθειαν· ἡ γνώσις μετ' αὐτὸν δὲν εἶναι εἰς ὑποκειμενικὸς ὁρισμὸς μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου.

'Η κριτικὴ φιλοσοφία ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἄνευ τῆς γνωστικῆς δυνάμεως τοῦ ὑποκειμένου· ὁ κόσμος εἶναι προϊόν τοῦ νοῦ, ὡς θά ἔλεγεν ὁ Fichte· ὁ νοῦς μορφοῖ τὰς ιδέας, ἃς παράγει ἡ ὕλη. 'Επομένως τὰ πράγματα αὐτὰ καθ' ἑαυτά δὲν ὑπάρχουσιν ἐκτὸς ἡμῶν καὶ ἔπειτα δὲν εἶναι καὶ πραγματικὰ ἀντικείμενα. 'Αντιθέτως νῦν ὁ Jacobi ὡς εἶδομεν καὶ ἐν τοῖς πρόσθεν, πρεσβεύει ὅτι διὰ τῆς πίστεως, διὰ τῆς ἀμέσου γνώσεως διέρχεται τὸ ὑπεραισθητὸν καὶ ἐνοῦται «τὸ ἐγὼ πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ πραγματικοῦ καὶ γινόμεθα οὕτω "Ἐν πρὸς τὸ γνωσθησόμενον"» (II, σ. 175). 'Οθεν τὸ «πρᾶγμα αὐτὸ καθ' ἑαυτό», κατ' αὐτὸν δὲν ὑπάρχει· πᾶσαι αἱ ὑπερβατικαὶ ἐννοιαὶ θεός, ἐλευθερία, ἀθανασία καὶ τὰ τοιαῦτα δύνανται νὰ γνωσθῶσι μόνον δι' ἀμέσου γνώσεως, ὡς πρότερον εἶδομεν. Εἶναι λοιπὸν δυνατόν ὁ λόγος, ὡς θεωρία τοῦ νοῦ, νὰ ἐξερευνήσῃ τὸ ὑπερεμπειρικόν, ἀλλ' οὗτος ὁ λόγος εἶναι ἄνευ ἐνεργείας, εἶναι νοῦς ἡρεμῶν, ἥτοι ἀμεσος αἰσθησις τοῦ 'Εγὼ μετὰ τῆς ιδέας τοῦ ὑπερβατικοῦ¹¹.

* * *

Εἶδομεν ἐν τοῖς προηγουμένοις, ὅτι ὁ Jacobi ὑπῆρξε κυρίως ὁ πρῶτος, ὅστις διεφώνησε πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Kant καὶ ὡς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν κριτικὴν φιλοσοφίαν ἐπρόβαλε τὴν πιστιοκρατίαν (Fideismus ἢ Glaubenphilosophie), καθ' ἣν ἐπρέσβευεν, ὅτι εἶναι δυνατόν

οὕτω πως μίαν ἔμμεσον γνώσιν, ἥτις καὶ θά ἀναφέρηται εἰς τὰ πράγματα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, τὰ ὅποια ἔχουσι πεπερασμένην ιδιότητα, ποτὲ όμως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκαλυφθῇ εἰς τοῦτον τὸν λόγον ἡ πραγματικὴ οὐσία τοῦ κόσμου. 'Εάν πάλιν ὁ κόσμος δὲν εἶναι προϊόν τοῦ νοῦ, ὡς ἐπρέσβευε ὁ Fichte, τότε ἡ ἡμετέρα γνώσις ὡς προϊόν τοῦ νοῦ θά εἶναι ὑποκειμενικὴ καὶ ἀβεβαία.

11. 'Ενταῦθα ἐξεθέσαμεν διὰ βραχέων τὴν διδασκαλίαν τοῦ Jacobi ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Kant διότι ὁ σκοπὸς τῆς παρούσης ἦτο ἡ σύγκρισις τῶν διδασκαλιῶν τῶν δύο τούτων φιλοσόφων καὶ κυρίως πῶς ἐνόησαν οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες τὰς ὑπερβατικὰς ἐννοίας, καὶ διὰ τίνων μέσων ἐζήτησαν νὰ τὰς γνωρίσωσιν. 'Επομένως ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ ἐγένετο ἀναγραφή μόνον ἐκείνων τῶν σημείων τῆς διδασκαλίας τοῦ Jacobi, τὰ ὅποια ἐξυπηρέτουν τὸν σκοπὸν ἡμῶν· ἀντιθέτως αἱ ἀνακολουθίαι, εἰς ἃς περιπίπτει συχνάκις ὁ Jacobi καὶ αἵτινες σαφῶς ὑπεδείχθησαν ὑπὸ τοῦ 'Εγέλου, ὅτι δηλ. ἡ ἀμεσος γνώσις αὐτοῦ ἐν τῇ πραγματικότητι ἐστὶν ἔμμεσος. 'Ακόμη δὲ καὶ ἡ κατακραυγὴ αὐτοῦ, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ θείου ἐναντίον τοῦ Fichte καὶ τοῦ Schelling (πβ. καὶ τὴν ἀπάντησιν τοῦ τελευταίου, *Schellings Denkmal der Schrift: «von den göttlichen Dingen»* 1812) ὡς καὶ πλεῖστα ἀκόμη ἄλλα παρελείφθησαν ἐκ τῆς ἐκθέσεως ταύτης, διότι περὶ τούτων ἄλλοτε ἄλλαχού θά διαλάβωμεν.

ἀλήθειαι πέραν τοῦ υπεραισθητοῦ κείμεναι νὰ ἐξερευνηθῶσιν οὐχὶ διὰ τοῦ λόγου, ἀλλὰ μόνον διὰ τῆς πίστεως.

Τὰς ὑπερεμπειρικὰς ἐννοίας, Θεός, ψυχὴ, ἀθανασία, ἐλευθερία ὁ Jacobi δὲν τὰς ἐθεώρησεν ὡς αἰτήματα τοῦ πρακτικοῦ λόγου, ὅπως ὁ Kant, ἀλλὰ ἀντιθέτως ἀρχὰς βεβαιότητας, εἰς τὴν οὐσίαν τῶν ὁποίων δυνάμεθα νὰ εἰσέλθωμεν δι' ἐνοράσεως (Intuition).

Ἐπομένως διὰ τὸν φιλόσοφον τοῦτον αἱρεται «τὸ πρᾶγμα αὐτὸ καθ' ἑαυτό»: διὰ δὲ τῆς ἀμέσου γνώσεως ἐνοῦται τὸ «ἀπόλυτον» μετὰ τοῦ Ὑποκειμένου.

A. N. ΖΟΥΜΠΟΣ
(Ἀθῆναι)